

JAN TULLBERG

Är altruism förenlig med evolutionsteorin?

Vårt samhälle har sekulariserats i hög utsträckning, men ett område som förblivit i det närmsta oberört av denna utveckling är den normativa etiken. De idéer som dominerar filosofikretsar, kan ses som försök att omformulera de religiösa dogmerna i ickereligiösa termer. Både Kant och Mill har ju mer inneburit en intellektualisering av kristen etik än någon radikal kursomläggning. Den potentiellt starkaste basen för verkligt nya tankar är darwinismen, och fruktan för dess implikationer har varit stor, inte bara hos religiösa och halvsekulariserade filosofer, utan också hos lekmän.

Traditionellt har många filosofer, som exempelvis Wittgenstein, ansett att darwinism blott är en naturvetenskaplig teori med mycket begränsade implikationer för filosofin. Detta ifrågasätts dock alltmer. Olika biocentriska åsikter har blivit populära i filosofiska kretsar och det rubbar det självklara i antropocentriska premisser. Kunskaper i sociobiologi, genforskning m m visar på att nya insikter reser etiska frågor. Den evolutionära teorin blir inte en begränsad upptäckt, utan en världsbild som utgör grunden för filosofiska resonemang. För alla mer evolutionärt kunniga har detta varit ofrånkomligt. Etiken kan inte hänga i luften, utan den måste integreras med våra kunskaper om livet och världen.

Darwinismens normativa konsekvenser framstår dock som oklara, inte minst på grund av att de flesta darwinister undvikit att dra några kontroversiella slutsatser. Detta trots en övergripande teori som innebär en revolution i synen på människans plats och ursprung. Precis som marxister tycks darwinister som ultimata mål sätta den kristna paradisionen. En av de första darwinister som försvarade traditionell etik mot nya konklusioner från evolutionsteorin var T. H. Huxley i boken *Evolution and Ethics* (Princeton University Press, 1989).

I två aktuella böcker diskuteras normativ etik och den moderna darwinismen. Robert Wright rekommenderar utilitarism som etisk grundnorm i *The Moral Animal* (Pantheon, New York, 1994). Boken *Naturlig etik – en uppgörelse med altruismen* (Lykeion, Stockholm, 1994) som jag skrivit med Birgitta Tullberg, kommer till en slutsats som varnar för altruism i dess olika utformningar. Eftersom utilitarismen rimligtvis bör ses som en intellektuell syster till det kristna kärleksbudskapet är den också en variant på altruism. *The Moral Animal* förespråkar med andra ord traditionell altruistisk etik, medan *Naturlig etik* är ytterst kritisk mot sådana ideal. Den centrala frågeställningen är vilken typ av etik som är kompatibel med en darwinistisk världsbild?

Det som spetsar till frågan är att båda böckerna anser att deras motstridiga normativa slutsatser följer av modern darwinism. En av dem måste ha tagit fel. Jag överraskar knappast någon med min åsikt om vem som har fel, men jag tänker inte använda material ur den egna boken som argument, utan istället använda Wrights egna insikter och argument mot hans moralfilosofiska rekommendation. Det finns mycket gott att säga om Wrights presentation av darwinismen – den ger en god överblick och är skickligt framförd. Det som ställer till problem är när Wright försöker komma till en etisk rekommendation. Hans argument är inte bara tvivelaktiga i en kritikers ögon, utan han har själv närmast smulat sönder dem på andra ställen i sitt verk. Det som gör hans bok mycket lämpad som utgångspunkt för en filosofisk diskussion är att han har den vetenskapliga biologiska grunden klar för sig, så en debatt kräver inte en genomgång av sociobiologiska realiteter. Diskussionen kan riktas in på steg två, det rimliga i de normativa konklusionerna utifrån den moderna kunskapsnivån.

Allteftersom det darwinistiska paradigmet blir allt starkare som världsbild så blir det allt fler som ställs inför Wrights problem. Går det att förena altruism med utvecklingsläran? Därför anser jag det fruktbart med en disposition som följer en serie centrala frågor som Wright brottas med. Lyckas han finna lösningar som är kompatibla med både darwinism och altruism?

Först skall vi välja värden, sedan fundera över praktiska komplikationer, hävdar filosofen Wright. ”Men när vi väl gjort sådana val, när vi väl *har* moraliska ideal, då kan darwinismen hjälpa oss att bedöma vilka sociala institutioner som bäst tjänar dessa ideal” (102). Så tycker även konventionell filosofi: först värderingar sedan handlingar och sist

konsekvenser. Så ser det ut i enskilda fall och på kort sikt – men i ett längre och djupare perspektiv? När darwinisten Wright reflekterar över värderingarnas oberoende kommer han till en helt annan uppfattning: ”I själva verket är det vanliga sättet att tänka på relationen mellan å ena sidan våra känslor och tankar och å den andra vår strävan mot mål, inte bara fel utan bakvänd. Vi tror att vi först gör bedömningar och sedan handlar efter dem” (324). Wrights protest mot den konventionella filosofin är i linje med den gängse darwinistiska synen. Handlingar och deras konsekvenser är det centrala och värderingar är en hjälpfunktion för att få oss att genomföra vissa handlingar. När Wright skall göra filosofiska uttalanden glömmet han dock sina darwinistiska reflektioner.

Inte oväntat betyder Wright sin tro på det Naturalistiska misstaget. ”G. E. Moore har på ett avgörande sätt angripit idén att komma till värderingar utifrån evolutionen, eller för den delen utifrån någon aspekt av observationer av världen.”(330). I allt fler alster blir denna tes om klyftan mellan ”är” och ”bör” inte längre en åsikt, utan snarast en insikt eller upptäckt, och denna Moores tolkning av David Hume blir en av filosofins få fasta punkter. Förutom välkända citat som stöder Moores syn, finns andra med ett helt motsatt budskap: ”En människa älskar av naturen sina barn bättre än sina syskonbarn, sina syskonbarn bättre än sina kusiner, sina kusiner bättre än främlingar, allt annat lika. Så uppkommer våra vanliga mått av plikt, i att föredra en framför en annan. Vår känsla för plikt följer alltid den vanliga och naturliga riktningen från våra passioner”. (Hume via Ruse 1986 sid 268–269) Detta är den moderna darwinistiska linjen; blodets ”är” styr våra ”bör”. Hume framstår som en föregångsgestalt till sociobiologin – inte som en motståndare.

I en intellektuell debatt inriktad på en specifik fråga är det få som tror på faktas neutralitet eller irrelevans för olika värderingar. Det är ju med fakta vi vill få andra att ompröva sina åsikter. Det tycks också uppenbart att fakta i ett längre perspektiv haft ett stort genomslag på värderingar. De flesta av oss beklagar att så inte sker i än högre utsträckning, utan att intagna positioner behålls med stark emfas. Det är svårt att tro att populariteten hos Moores tes beror på dess intellektuella styrka. Jag tror att dess attraktion ligger i två instrumentella fördelar; ”irrelevansmöjligheten” och ”budbärarproblemet”.

Med budbärarproblemet menar jag svårigheten för en person som

kommer med konventionellt sett opassande sanningar. De flesta missnöjda lyssnare förstår på intellektuell nivå att ett besvärande faktum inte upphävs genom att det förnekas och budbäraren hängs, men detta är ändå en vanlig reaktion. Misstanken är alltid att budbäraren motiveras av en illvilja och att det är blott den som är den reella grunden för budskapet. Budbäraren har ett behov av att distansera sig från impopulär information, så om fakta och värderingar separeras så blir det tryggare för kurirer, utredare och vetenskapsmän. De förmedlar bara fakta, och detta utan att störa suveräniteten hos beslutsfattarna. De senares intuitiva uppfattning av rätt och fel, gott och ont påverkas inte av profan information om verkligheten.

Med irrelevansmöjligheten så avses ett stöd, i första hand för den konventionella åsikten, att avfärda obekväma inlägg. Kan man inte avfärda ett vittnesmål som osant, så finns ju möjligheten att förneka dess relevans. Det Naturalistiska misstaget är en sådan bra ogiltighetsregel.

Denna regel leder till en cartesiansk tudelning som ger en viss ro för både den konventionella och den kontroversiella sidan. Den blir en filosofisk ursäkt för en vapenvila vid en demarkationslinje mellan vetenskap och tro. Ett första steg är att inse att om man skall ta Darwin på allvar, så kan man inte ta allvarligt på tesen om det Naturalistiska misstaget.

Darwinisten Wright inser att faktiskt beteende, verbala utsagor och värderingar är produkter av egenintresse. "Vad som ligger i våra geners intresse är vad som förefaller "rätt" – moraliskt rätt, objektivt rätt, varje sorts rätt som hyllas" (325). Vid Wrights filosoferande blir dock egenintresset helt åsidosatt, fast det nyss hade den viktigaste rollen för människans syn på vad som är rätt. Han ansluter sig utan betänkligheter till utilitarismen; "största möjliga lycka åt största möjliga antal". Det centrala egenintresset ersätts utan tveksamheter med den evangelistiska åsikten att vi skall räkna andra lika högt som oss själva. Steget från eget egenintresse till allas egenintresse är gigantiskt. Den egna organismen förpassas från en huvudroll till en biroll som det blott är etiskt motiverat att visa ett smärre intresse; en biologisk förankring ersätts med en holistisk hypotes. Många är också inne på Benthams tankegång att helheten skall utsträckas till fler än mänskligheten; han hävdade ju att den centrala frågeställningen var om varelser kan lida; om så är fallet bör de ingå i den utilitaristiska totaliteten.

Förutom att utilitarismens kärnsats innehåller denna transformation av egenintresse finns också ett annat moment som strider mot darwinistisk insikt. Filosofen Wright ser "lycka" som ett mycket naturligt mål för människor, och visst kan det tyckas så. Men om det verkligen är det mål vi strävar efter, så tycks vi vara rätt dåliga på att uppnå det. Det förefaller inte som om människan är ett förnöjt djur, utan snarare som övertygad om att det alltid finns en annan hage med än grönare gräs. Darwinisten Wright påtalar en mer avancerad syn på förhållandet mellan människor och lycka. "Vi är gjorda för att vara effektiva djur, inte lyckliga djur. Naturligtvis är vi gjorda för att eftersträva lycka; och uppnående av darwinistiska mål – sex, status m m – för ofta med sig lycka, åtminstone för en stund. Dock är det vanliga att bristen på lycka får oss att eftersträva den, och på så sätt får oss produktiva."(298). Känslan av lycka verkar vara en övergående känsla som mer är en styrmekanism. När författaren funderar närmare kommer han fram till slutsatsen att lycka bara i en ytlig betraktelse kan ses som människors strävan, men när han kommer till filosofi så blir denna ytliga betraktelse upphöjd till suveränt mål.

Wright för ett resonemang om styrning av individer genom arv och miljö. Han gör den riktiga bedömningen att det centrala ur filosofisk ståndpunkt är determinismen totalt, fördelningen mellan arv, kultur, barndom är en andrahandsfråga. Detta är en viktig och riktig tanke som så ofta kommer bort i debatten. Genom att använda en liknelse av människan vid en stereo måste han bedömas som en sträng determinist. Knapparna är skapade genom arv och inställningen genomförs av miljön och ansvaret för musiken är noll. Wright är betydligt mer deterministisk än vad jag och de flesta darwinister är. Men när Wright kommer till moralfilosofiska slutsatser glömmar han helt sin determinism – stereon skall nu själv välja musik, dessutom en helt ny kulturell musik.

Om nu några förespråkar en moral som går emot darwinistiska realiteter bör man rimligtvis vara misstänksam. Wright gör några insiktsfulla kommentarer efter att ha anfört att förekomsten av altruistisk moral under så lång tid kan förklaras med att den är i harmoni med någons intressen. Han gör några kritiska reflektioner: "Dessutom, även om en idé sprider sig genom att gynna människors långsiktiga intressen, kan dessa intressen vara säljarnas inte köparnas." (366) "Uppmaningar till broderlig kärlek är jämförbara med en politikers

egennyttiga appeller till patriotism. I själva verket är patriotism i ett hänseende blott broderskärlek på en nationell nivå.” (373) Utifrån ett darwinistiskt perspektiv är den troligaste hypotesen att se altruismen som en beprövad manipulativ strategi. Genom att få andra att anse det vara sin plikt att uppoffra sig för något högstämt mål kan predikanterna gynna sina egna intressen. Profeters uppenbarelser är populära förklaringar till altruistiska moralfilosofier, men den darwinistiskt hållbara förklaringen är just denna: altruistisk moral är ett sätt att utnyttja andra genom att få dem att uppleva en plikt mot ett ideal och därmed ett motiv att agera mot sina egna intressen.

Varför inser vi då inte att det är på det sättet? Den darwinistiska förklaringen är att vi genom att lura oss själva också kan lura andra. Om vi lyckas övertyga oss själva om att våra egoistiska handlingar i själva verket är osjälviska och skapade av fina känslor lyckas vi bättre att övertyga andra om att vi är osjälviska individer, dvs personer som kan exploateras av andra egoistiska individer som uppmärksam lyssnar. Dessa egoister lockas till altruister, varför altruism är en populär image. Det blir därför viktigt att ha en sådan moralfilosofi att man kan gynna sitt egenintresse samtidigt som man upplever sig följa fasta oegennyttiga moralregler.

Detta kan låta som en långsökt och konspiratorisk förklaring, men om vi ser på andra exempel så blir sambandet klarare för bedrägeri-självbedrägeri-beteende. Vi försöker ofta att suggerera oss själva att tro att vi är väldigt starka och modiga, för genom att bli sedda som sådana hoppas vi åtnjuta en rad fördelar utan att behöva slåss, ställa till uppträdanden m m. Genom berättelser och framtoning försöker vi förmedla att vi inte är en person man ostraffad sätter sig på. Skall denna gestaltning framstå som trovärdig krävs det en del inlevelse i den roll vi vill förmedla. När vi sviker idealen med våra handlingar har vi en fantasifull förmåga att se detta som berättigade undantag som snarast bekräftar regeln. Ibland kan vi på så sätt förleda oss själva till farliga äventyrligheter, men oftast blir det en ofarlig pose som kan ge oss fördelar genom att påverka andra.

Även om det nu är så att självuppoffringens filosofi primärt ligger i profeternas intressen så är det en möjlighet att den också ligger i församlingens. *Naturlig etik* förkastar altruismen för att teoretisk sannolikhet liksom empiri talar mot detta. Wright dröjer vid förhoppningen om en sådan överensstämmelse, men ger inga skäl för detta, så

det blir snarast ett desperat hopp. En normal reformistisk attityd är att primärt söka små förändringar som kan ge stora resultat. Att förespråka stora förändringar, vilka enligt ens tidigare resonemang förefaller omöjliga, tycks just desperat. Entusiasmen för en revolution mot själviskheten framstår som än mer suspekt när ens resonemang pekat på att alternativet rimligtvis är en manipulativ reklamoral som också är ett självbedrägeri.

Darwinistisk analys och utilitaristiska rekommendationer är som olja och vatten. Den enda bryggan dem emellan är att många darwinister, bl a Charles Darwin, försöker kombinera de två. Den som förtjänar minst kritik för detta är Darwin själv. Han som tagit ett gigantiskt steg bör inte kritiseras för att han inte tagit ytterligare ett. Detta är dock en dålig ursäkt för efterföljare som inte lever i en tid lika hårt präglad av kristen etik som under den viktorska epoken. Varje människas liv innehåller en rad motsägelser, men det primära måste vara en teorisk logik och konsistens, inte individuella kompromisser mellan egna tankar och konventionella normer.

Anledningen till den märkliga rekommendationen av altruism är att Wright inte ser reciprociteten som ett starkt alternativ, utan den får blott ett fåtal motvilliga lovord: "Även om den retributiva impulsen inte är skapat för gruppens bästa, såsom Mills moralsystem [utilitarismen] är, kan den, och lyckas faktiskt ofta, höja den totala sociala välfärden. Trots sitt låga ursprung har den kommit att tjäna ett högt ändamål. Detta är något att vara tacksam för." (339)

En av reciprocitetens stora förtjänster är att den begränsar bedrägeriet: Jesus är inte den ende profeten som förkunnat uppoffringar för en stor sak. Wright övertygas inte av möjligheten att goda ord primärt kan vara till för att gynna profeterna – samtidigt som de generellt ger negativa effekter för andra. Detta trots att hans resonemang i det närmaste lägger de orden i hans mun. Wrights beteende är en god illustration över svårigheten att inse att något som låter bra just är attraktivt för att det kastar ett positivt ljus på förespråkaren, inte för att det *är* bra.

I rättvisans namn skall erkännas att dessa kast mellan darwinistisk kunskap och normativa utsagor, som framstår som närmast bisarra, är så vanliga att de ur konventionell synpunkt är helt normala. Listan på darwinister som med alla krafter försöker pressa in evolutionens runda stav i moralfilosofins fyrkantiga hål kan göras mycket lång. Inte bara ekumeniker som Michael Ruse, utan även polemiker som Richard

Dawkins finns här. Altruismens långa historia gör att de flesta på ett medvetet eller omedvetet plan ser en sådan filosofi som en kulturellt nödvändig premis. Eventuellt börjar vi tro att det mänskliga samhället kan fungera utan en tro på gudens straff och kärlek. Men vi anses behöva stora doser propagande som förespråkar altruistisk människokärlek för att inte nedfalla i barbari. Vi kan eftersträva rationalitet och kunskap, men detta behöver kompletteras med starka humanistiska fördomar för att hålla oss på den rätta vägen.

Denna uppfattning, att en rad altruistiska åsikter är en kulturell nödvändighet, samverkar med taktisk anpassning och ren opportunist. Altruismen får, trots en sällsynt svag argumentation, därigenom en stark konventionell lockelse. Det anses fint att tro på människans godhet, det anses fint att säga välmenande saker man inte egentligen tycker, det anses fint att säga sig vilja göra handlingar för andra som man i realiteten inte kommer att göra, det anses fint att säga sig älska andra som sig själv och än finare att älska sina fiender. Grov reklam för sig själv, framförallt en självgod jämförelse med lyssnarna, kan orsaka protester, men kan personen få sin PR att framstå som agitation för den goda saken slipper han både skärskådan och kritik.

Wrights bok har som jag inledningsvis framhöll ett flertal andra förtjänster, men när det gäller normativ etik sväljer han den konventionella liturgin med hull och hår. Hans resonemang åskådliggör väl konflikten mellan kristen/halvsekulariserad etik och darwinism, liksom en vanlig strävan att inte se denna motsättning.

En darwinistisk världsbild för till helt andra etiska slutsatser. Den leder till en naturalistisk etik, då en materialistisk syn inte ger plats för altruism som en instruktion från högre makter, eller som signaler från ett hypotetiskt sjätte sinne, utan altruismen måste ses som en mänsklig konstruktion för mänskliga syften. Altruismen är en framgångsrik "mem" för att använda Richard Dawkins term; en kulturell motsvarighet till gen som konkurrerar med andra memer om att reproduceras, dvs upprepas. Om en ideologi inte kan framställas som bra och om den inte gynnar några skulle den snabbt bli avförd som attraktiv idé. Altruismens position inom etiken är så dominerande att nya utmanare oftast har hållit sig inom samma ram; etablissemangen har inte kritiserats för altruistisk filosofi, utan för att inte vara tillräckligt altruistiskt. Konventionens styrka blir självgenererande. Altruismens andra fundamentala kraft är att den gynnar många av sina självupoffrande predikanter.